

УДК: 17

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-70-1-23-28>

Кононенко Тетяна Володимирівна,
доктор філософських наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОРІЄНТИРИ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено філософсько-правовому аналізу ціннісно-смыслових орієнтирів особистості. Порівнюються три статуси: індивід (природне), людина (соціальне) і особистість (духовне). Акцентовано увагу на критеріях особистості: високому рівні самоусвідомлення, ієрархічно організованій системі цінностей і смислів, прагненні до новизни, неординарності рішень, що обов'язково сприяє позитивній зміні навколишнього світу, відповідності принципам громадянського суспільства, толерантності. Досліджено умови й критерії ціннісного вибору. Презентовано основні концепції цінностей.

Ключові слова: філософія права; особистість; потреба; цінність; свобода; громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Сучасний світ є полікультурним. Політика передових держав спрямована на культурний діалог, що є одним із дієвих способів зняття агресії, подолання конфліктів, гармонійного розвитку світової спільноти. Міжнародні експерти відмовляються від хибної точки зору, що культурна політика є чимось другорядним, порівняно з економічною або соціальною сферами. Вона повинна базуватися на парадигмі діалогу як форми плюралістичної демократії, що ґрунтується на принципах паритетності взаємовідносин між регіонами, соціальними групами й громадськими об'єднаннями; культура має стати ціннісною основою консолідації суспільства в умовах соціально-економічної або політичної кризи; програми реформ мають бути пов'язані із забезпеченням сталого культурного розвитку, критерієм їхнього успіху має бути розвиток людини [1].

Гуманізм як принцип моралі й права впливає з розуміння людини як вищої цінності, доміанти прав і свобод, відсутності привілеїв чи обмежень через расову приналежність, колір шкіри, політичні, релігійні або інші переконання, стать, етнічне й соціальне походження, за мовною або іншими ознаками; прагне до духовності, плюралізації і толерантності стосовно світоглядних, політичних, економічних, культурних, релігійних відмінностей; забезпечує певний рівень філософсько-правової культури. Мораль і право постійно еволюціонують. Сучасне суспільство стає більш відкритим, морально орієнтованим, толерантним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ціннісно-смыслових орієнтирів перебуває в центрі уваги В. М. Бесчастного (цінності сучасної особистості, культура поведінки, професійна етика поліцейського) [2], В. А. Малахова (питання сучасної етики, проблема діалогу) [3], Т. С. Павлової (співвідношення моралі й права) [4], Г. М. Петрової (основи професійної етики та естетичної культури) [5]. Потребують уточнення питання понятійно-категоріального апарату: «індивід – людина – особистість», «потреба – цінність», обумовленості критеріїв визначення сучасної особистості й лібералізму, громадянського суспільства, правової держави, толерантності.

Формування цілей статті. Мета наданого дослідження – філософсько-правовий аналіз ціннісно-смыслових орієнтирів особистості.

Виклад основного матеріалу. Людина – пластична істота. Її не можна охарактеризувати однобічно. Вона містить необмежену кількість можливостей розвитку: від західного ідеалу «героя» до східного ідеалу «мудреця».

Існують три виміри людського життя: природний, соціальний і духовний. У кожному з нас вони утворюють своєрідне, індивідуальне поєднання. Вони не тільки тісно пов'язані між собою, але й становлять ієрархічну цілісність. Перший і другий виміри – адаптаційні. Тут людина пристосовується до навколишнього фізичного й соціального середовища. Третій – орієнтує на вільну, творчу самореалізацію, цінності та ідеали.

Відповідно виділяють три статуси: індивід, людина, особистість. Індивід – це представник людського роду, носій загальних видових ознак. Статус індивіда фіксує біологічну основу, своєрідний базис. У процесі розвитку індивід стає власне людиною, реалізує не тільки фізіологічні, але й антропологічні потреби. Це поняття як біологічного, так і соціологічного характеру. Ним, зазвичай, оперують, коли окрема людина розглядається як статистична одиниця, а її унікальність не має значення. Людина є соціальною істотою. Водночас вона – і продукт, і виробник суспільних відносин. Соціальні ролі та соціальні маски – її невід'ємна частина. Кожна людина, як правило, грає кілька соціальних ролей, має кілька соціальних масок. Наприклад, батьки та дитина, чоловік і жінка, начальник і підлеглий, учитель і учень. Моральним завданням, ідеалом постає особистість. Її обов'язкову основу складають такі чинники: 1) високий рівень самоусвідомлення; 2) ієрархічно організована система цінностей і смислів. Особистість не є готовою даністю. Це якісне досягнення. У конкретній життєвій ситуації кожен приймає рішення не тільки щодо певних дій, але й вирішує, бути чи не бути особистістю. Особистісна основа завжди вимагає підтвердження. Передусім це стосується конфліктних ситуацій, де має місце зіткнення різних думок, установок, цінностей. Особистості властиві прагнення до новизни, неординарність рішень, що, зі свого боку, сприяє позитивній зміні навколишнього світу. Вона виступає своєрідним каталізатором. На жаль, суспільство має тенденцію придушувати особистість, оскільки неординарність становить загрозу для впорядкованого існування. М. О. Бердяєв справедливо зауважує, що боротьба за особистість завжди болісна.

В основі поведінки лежить ієрархічно організована система потреб, серед яких розрізняють біологічні й соціальні. А. Х. Маслоу виділяє п'ять рівнів. Перший із них складають фізіологічні потреби: їжа, теплий дах, продовження роду. Другий рівень – безпека. До нього належать потреби в самозбереженні, стабільності, законі, порядку, відсутності страхів і комплексів. Потреба в спілкуванні, дружбі й любові представляє третій рівень. Людині властиво належати до певної соціальної групи, установлювати близькі стосунки з іншими людьми, створювати сім'ю. Наступний – четвертий – рівень становить потреба в професійному визнанні. Її задоволення сприяє самоствердженню, усвідомленню власної значущості. П'ятий – вищий – рівень ієрархії займає потреба в самоактуалізації, інакше кажучи, це потреба в творчості, здатність як оцінювати, так і створювати красу.

Усі потреби є невід'ємною частиною людської природи й сутності, тому вони повинні задовольнятися однаковою мірою, що веде до повноцінного розвитку й здоров'я. Для становлення особистості значення має той факт, що задоволення потреб одного рівня породжує потреби іншого, більш високого рівня, і коригує загальну спрямованість інтересів і цінностей.

Людина піднімається на рівень вищих потреб після задоволення нижчих. Має місце принцип: чим вище рівень потреби, тим більше вона характерна саме для людини. На жаль, у цього принципу є і зворотний бік. Вищі потреби менш нагальні для виживання. Це означає, що їхнє задоволення може відкладатися на невизначений термін. Так, повага є «необов'язковою розкішшю», порівняно з їжею або безпекою. Найчастіше вони менш очевидні, менш відчутні. З іншого боку, їхня наявність і задоволення забезпечують здоровий і

повноцінний спосіб життя, гармонійність і внутрішнє багатство. Поза сумнівом, життя на рівні вищих потреб є більш складним. Пошук партнера, наприклад, вимагає значної кількості сприятливих передумов, ніж пошук їжі. Реалізація вищих потреб одночасно веде до більш вираженої індивідуалізації і до більш глибокої соціалізації. Тут немає суперечності. Особистість культивує принцип самоактуалізації і відчуває глибоку повагу до всього людства. Чим вище рівень її розвитку, тим ширше коло ідентифікації толерантності.

Існують певні умови для задоволення вищих потреб. До них належать: свобода самовираження, свобода слова, право на інформацію, справедливість, чесність, дисципліна. Ці умови повинні перебувати під захистом суспільства й держави. Вирішальна роль тут належить особистості. Вона повинна вміти захищати свій статус і досягнення.

Становлення особистості здійснюється в діалектичній єдності двох процесів: соціалізації та індивідуалізації. Безумовно, суспільство є невід'ємною умовою існування особистості. Воно створює необхідні блага для задоволення потреб, різні форми регуляції життєдіяльності, є гарантом прав і свобод, акумулює духовність як своєрідну пам'ять людства. Людина включається в соціальні зв'язки різних рівнів – від мікросередовища (сім'я, друзі, заклад освіти чи трудовий колектив) до макросередовища (соціальна група, народ, нація). Величезне значення має сім'я, тут уперше здійснюється включення індивіда в суспільне життя. Ще одним важливим фактором є праця. Дух товариства, що панує в процесі праці, є основою людської спільноти. Праця потребує творчої самовідданості, діалогічних взаємовідносин. Тут людина здійснює себе не тільки як істота, що мислить і діє, але і як особистість, яка має емоційну, чуттєву й вольову основу. Розвиток суспільства відбувається завдяки знанням, здібностям, таланту особистості. Діапазон взаємовідносин особистості й суспільства дуже широкий: від збігу інтересів до майже повного виключення, тут можливі й гармонія, і конформізм, і непримиримий конфлікт, і різні форми втечі. З одного боку, особистість відчуває на собі вплив соціуму. Це спільний досвід, традиції, культура. З іншого боку, вона керується власними міркуваннями, робить вільний вибір.

Процес вибору у своєму розвитку має три стадії.

По-перше, людина повинна усвідомити необхідність вибору, бути психологічно готовою. С. К'еркегор констатує, що можливість свободи полягає не в тому, що людина може вибирати між добром і злом, а в тому, що вона може це робити. Існує два рівні вибору. Один із них – повсякденний – не вимагає напруженої роботи, швидше він носить стихійний, емоційний характер. Так, щодня людина вибирає колір і форму свого одягу, їжу на сніданок, обід або вечерю, спосіб дістатися на роботу, тобто вирішує низку побутових проблем. Другий рівень вибору пов'язаний із більш серйозними, світоглядними питаннями. Він несе в собі необхідність змін у внутрішньому й зовнішньому способі життя. Вибір не завжди буває правильним. Чим більше людина знає себе й навколишній світ, тим меншою є вірогідність помилки.

Для цього й існує друга стадія – знайомство з потенційними варіантами вибору. Треба пам'ятати, що вибір обмежений хронологічно. Життя дає людині безліч можливостей, якими вона розпоряджається на власний розсуд. Така свобода має і негативний момент. Довгий час під тим або іншим приводом людина може відмовлятися від вибору, за що може дорого поплатитися, оскільки настає мить, коли унеможлиблюється вибір у зв'язку із втратою необхідного для нього моменту.

Саме тому існує третя стадія – безпосередній вибір, де людина вибирає насамперед свій стиль, систему цінностей.

Вибір завжди виступає як спосіб вирішення проблеми співвідношення бажаного й належного. Наголосимо ще раз: у житті людини провідну роль відіграють потреби. Саме вони є рушійною силою розвитку. Має місце закон збільшення і піднесення потреб, оскільки людина завжди бажає отримувати більше і в кількісному, і в якісному відношенні. На жаль, далеко не завжди бажане відповідає реальному стану справ. Дійсність постійно нагадує про відносність свободи. Можна сказати, що вибір певною мірою відображає бажання

людини знайти компроміс, тобто найбільш оптимальний варіант вирішення проблеми в умовах антиномії свободи й необхідності. З огляду на це, вибір завжди має місце у сфері потенційно можливих ситуацій.

Світ людини – це світ цінностей і культури. Історія людства є процес розвитку, трансформації ціннісних систем, матеріальної і духовної культури, реалізації творчого ставлення людини до навколишнього світу. І. Кант трактує цінність як вищий принцип людської поведінки, орієнтир духу й духовності. В. Віндельбанд виокремлює три послідовні ступені цінностей: етичний, естетичний і релігійний. Найбільш значущими цінностями він вважає життя, благо, гідність, свободу, любов, добро й красу. Г. Ріккерт поділяє всю сукупність цінностей на дві основні форми. Перша – самоцінності: сім'я, народ, держава, право, наука й мистецтво. Друга – функціональні цінності, наприклад, матеріальні. Г. Ріккерт виділяє шість сфер, яким відповідають шість різновидів цінностей: логіка – істина, естетика – краса, містика – божественна святість, етика – моральність, еротика – щастя, релігія – особиста святість. С. Л. Франк розрізняє абсолютні, об'єктивні (наприклад, об'єкт релігійної віри, наукова істина, художня краса, національна гідність) і відносні, суб'єктивні (задоволення особистих потреб) цінності. Пріоритет перших чи других передбачає відповідність певної моралі. Мораль, що відповідає об'єктивним цінностям, не претендує на містичний зміст, не має самодостатнього, незаперечного значення, а є лише технічною нормою. Мораль же, котра відповідає суб'єктивним цінностям, навпаки, абсолютизується. Тут цінністю стає не ідеальна мета, а процес служіння їй.

М. Шеллер визначає цінності як особливі якості, характеристики блага. Пов'язані з біологічною, соціальною і духовною сферами людини, вони концентруються навколо неї. Цінність завжди інтенціональна, тобто існує нерозривний внутрішній зв'язок між певною людиною, певною ситуацією і певною цінністю, яка тільки й функціонує в цій конкретній єдності. Німецький філософ поділяє цінності на позитивні та негативні, вищі й нижчі. Закономірність такого поділу він пояснює самою сутністю цінностей. Через перевагу або нехтування людина щоразу заново визначає місце цінності в ієрархії, тому не існує постійної такої ієрархії цінностей. Високе місце певної цінності в ієрархії зумовлюється п'ятьма показниками:

- 1) тривалістю, довговічністю. Це «здатність-існування-крізь-час»;
- 2) ступенем екстенсивності й подільності. Щонайперше це стосується матеріальних цінностей. Вищі цінності не піддаються такому розподілу;
- 3) обґрунтованістю іншими цінностями, взаємозв'язком;
- 4) «глибиною задоволення». Більш висока цінність дає більш глибоке задоволення, «переживання виконання»;
- 5) об'єктивністю, фактичністю і безумовністю. Ідеться про релятивність цінності, її співвідношення з абсолютними цінностями.

Безумовно, цінності визначаються в процесі життєдіяльності, тобто вони проходять певну апробацію. У них відображається важливість когось чи чогось для людини. Є цінності, які визначаються наявними потребами та інтересами, є цінності, які надають існуванню смисл. До останніх належать фундаментальні цінності – максими, зміст яких безпосередньо не пов'язаний із конкретним історичним періодом розвитку суспільства або конкретною етнічною традицією; які є абсолютним стандартом для людей усіх епох і культур. Це світоглядні зразки, моральні й правові норми, що відображають історичний досвід людства, пов'язаний з ідеалами гуманізму, любові, добра, істини, краси, справедливості, честі, совісті, свободи, миру, патріотизму.

Сучасний лібералізм проголошує права й свободи людини найвищою цінністю, розглядає їх як основи суспільного, економічного й політичного порядку. Орієнтиром виступають свобода слова, віросповідання, недоторканність приватної власності, свобода торгівлі та підприємництва, свобода вибору представників, тобто свобода від утисків з боку держави, традиції, релігії; реформи, які мають на меті свободу людини й суспільства; ідея

громадянського суспільства та правової держави. Громадянське суспільство – високорозвинене демократичне суспільство, для якого характерні високі моральні якості його членів. Громадянське суспільство невіддільне від правової держави, яка виражає його інтереси й відмовляється від тотального контролю, необґрунтованого втручання в приватне життя.

Основними ознаками правової держави є:

- верховенство права (пріоритет прав людини, демократичності, справедливості, гуманності);
- верховенство закону (Конституція – Основний закон, який має вищу юридичну силу; закони регулюють найбільш важливі суспільні відносини, мають найбільшу юридичну чинність у системі права);
- принцип поділу влади (поділ державно-владних повноважень між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою і судовою);
- широкі права й свободи людини (визнання їх найвищою цінністю, реальність, а не декларативність, судовий захист);
- рівність перед законом (незалежно від соціального чи майнового стану);
- взаємна відповідальність громадянина й держави (громадянин відповідає за скоєні правопорушення, держава, державні органи й посадові особи – за порушення прав і свобод);
- політичний і ідеологічний плюралізм (відсутність переслідування опонентів).

Таким чином, правова держава – це демократична (участь народу в здійсненні державної влади) і соціальна (забезпечення гідного існування людини) держава.

Загальна декларація прав людини проголошує: кожна людина народжується вільною, рівною в гідності й правах; вона має всі права й свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового або іншого становища. Кожна людина має право на життя, особисту недоторканність і свободу. Ніхто не повинен бути в рабстві, зазнавати тортур. Ніхто не може зазнавати втручання в особисте чи сімейне життя, посягання на честь, репутацію, таємницю кореспонденції. Кожному гарантовано недоторканність житла та майна. Усі громадяни мають право на свободу та вільне виявлення переконань, соціальне забезпечення, здійснення необхідних для підтримання гідності й вільного розвитку особи прав в економічній, соціальній і культурній галузях. Єдиною умовою є дотримання прав і свобод інших людей, забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві.

Висновки. Людина проектує себе у світ як носій певних принципів, цінностей, смислів. Вона прагне знайти й реалізувати власне «Я», сформувати себе як особистість. Основою визначення особистості виступають рефлексія та ієрархічно організована система цінностей.

Сучасна особистість повинна сповідувати антропоцентризм, гуманізм, повагу до прав і свобод, нетерпимість до фізичного або психологічного насильства, дискримінації за будь-якими ознаками, критичне мислення, відповідальність, активно підтримувати культуру демократії. Це своєрідний амбасадор громадянського суспільства та правової держави.

Перспективним, на наш погляд, виступає дослідження граней толерантності, оскільки в умовах глобалізації, інтеграції різних суспільств і культур у єдиний полікультурний простір актуалізується проблема порозуміння і співіснування. Людина, суспільство, у якому вона живе, повинні відчувати повноту, змістовність життя, прагнути до зняття соціальної напруженості, діалогу й взаємодії.

Список використаних джерел

1. Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/2130/> (дата звернення: 15.02.2020).

2. Бесчастний В. М., Кононенко Т. В., Сабельникова Т. М. Етикет і професійна етика поліцейського. Київ, 2019. 216 с.
3. Малахов В. А. Уязвимость любви. Киев, 2005. 560 с.
4. Павлова Т. С. Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.05 – історія філософії. Дніпропетровськ, 2007. 18 с.
5. Петрова Г. М. Деонтологічні засади службової діяльності: службовий етикет правоохоронця (поліцейського). Київ, 2015. 100 с.

References

1. Priorityetni napriamy rozvytku derzhavnoi kulturnoi polityky v systemi natsionalnoi bezpeky [Priority directions of development of the state cultural policy in the national security system]. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/2130/> [in Ukrainian].
2. Beschastnyi, V. M., Kononenko, T. V., Sabelnykova, T. M. (2019). Etyket i profesiina etyka politseiskoho [Etiquette and professional ethics of policeman]. Kyiv. 216 s. [in Ukrainian].
3. Malahov, V. A. (2005). Uyazvimos' lyubvi [Love vulnerability]. Kiev. 560 s. [in Russian].
4. Pavlova, T. S. (2007). Spivvidnoshennia morali i prava u filosofii I. Kanta (istoryko-filosofskyi analiz) : Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filosofskykh nauk. Spetsialnist 09.00.05 – istoriia filosofii [Correlation of morality and law in philosophy of I. Kant (historical-philosophical analysis) : Abstract of the dissertation for the degree of candidate of philosophy. Specialty 09.00.05 – history of philosophy]. Dnipropetrovsk. 18 s. [in Ukrainian].
5. Petrova, H. M. (2015). Deontolohichni zasady sluzhbovoi diialnosti: Sluzhbovyi etyket pravookhorontsia (politseiskoho) [Deontological bases of official activity: Service etiquette of policeman]. Kyiv. 100 s. [in Ukrainian].

Kononenko Tetiana,

Doctor of Philosophy, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-5640>

AXIOLOGICAL AND CONCEPTUAL REFERENCE POINTS OF A PERSONALITY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS

The article deals with the philosophical and legal analysis of the axiological and conceptual reference points of a personality. Three statuses are compared: an individual (the natural quality), a person (the social quality), and personality (the mental quality). The first and second statuses are adaptive. What is meant is adapting to the physical and social environment. The third status is about free, creative self-fulfilment, values and ideals. An individual is a representative of the human race, a carrier of common characteristics of the species. The status of an individual determines a biological foundation, a kind of basis. A person is characterized by social connections. He/she is a product and producer of public relationships. A personality comes as a moral task, an ideal. Its mandatory foundation consists of a high level of self-awareness, a hierarchically organized system of values and narratives. The criteria of a modern personality are emphasized. It is argued that a modern personality should profess anthropocentrism, humanism, respect for rights and freedoms, intolerance to physical or psychological violence and discrimination on any grounds, critical thinking, responsibility, and should actively support the culture of democracy. It is a kind of ambassador of the civil society and the law-governed state. Two levels of choice are distinguished: every-day and axiological ones. The stages of the axiological choice are considered: 1) awareness of the need for a choice, 2) familiarization with potential choices, 3) immediate choice. The choice is considered as a solution to the problem of the ratio of the desired and the necessary. It reflects to a certain extent a person's desire to find a compromise, i.e. the most optimal solution to the problem under the conditions of antinomy of freedom and necessity, and, as a consequence, it always takes place in the domain of potentially possible situations. The main concepts of values are presented: value as the highest principle of human behaviour, a reference point of the mental development; value as a special quality, a characteristic of the boon; three stages of values: ethical, aesthetic and religious ones; self-values and functional values; absolute, objective and relative, subjective values. The issues of conditionality of the definition criteria for a modern personality and liberalism, civil society, law-governed state, and tolerance are considered as promising ones.

Key words: philosophy of law; personality; need; value; freedom; civil society.

Надійшла до редколегії 15.02.2020